

COMUNICĂRI EPIGRAFICE VI*

DE

DUMITRU TUDOR

Materialele epigrafice prezentate mai jos provin, aproape exclusiv, din campaniile de săpături arheologice desfășurate în ultimii șase ani, la *Arutela* (Poiana Bivolari-Călimănești, jud. Vâlcea); *Romula* (satul Reșca, com. Dobrosloveni, jud. Olt); Slăveni (com. Gostavăț, jud. Olt) și *Sucidava* (com. Celei, jud. Olt). Sînt în general, descoperiri mărunte și variate, dar totuși importante pentru istoria economică și culturală a Daciei sudice, după cum se va sublinia în concluziile generale ale acestui articol.

Monumentele arheologice descoperite în aceste campanii de săpături s-au repartizat astfel: cele de la *Arutela* la Muzeul Militar Central din București; cele de la *Romula*, la Muzeul din Caracal; cele de la Slăveni a Muzeul din Craiova și cele de la *Sucidava* la Muzeul din Corabia.

I. ARUTELA

1. Fragment dintr-o lespede de gresie. Măsoară: $0,24 \times 0,135 \times 0,05$ m și are litere înalte de $0,075$ m. S-a descoperit în dărîmăturile prăbușite din zidul estic al pretoriului castrului, la care fusese întrebuițat ca material de construcție (fig. 1/1):

.
. ? E
. R I N C
.

În cele două rînduri fragmentare se poate restitui numai cuvîntul [*p*]rinc[*eps*]. Fragmentul aparține, deci, unei dedicații imperiale. Recentele săpături arheologice au dovedit că pretoriul s-a construit odată cu castrul *Arutela*, adică în anii 137/138 e.n.¹ cînd acest fragment epigrafic s-a folosit ca material de zidărie.

* Pentru seriile anterioare, vezi: *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 115—123; *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 177—188; *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 357—372; *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 593—603 și *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 331—338.

¹ *CIL*, III, 12601, a—b = 13793/4 și D. Tudor, *Ollenia romană*, ed. a III-a, București, 1968, p. 270.

În acest caz, nu poate fi vorba aici de un *princeps iuventutis*, titlu pe care nu l-au purtat nici Traian, nici succesorul său Hadrian, ci de *optimus princeps*, supranume onorific acordat cuceritorului Daciei, încă din anul

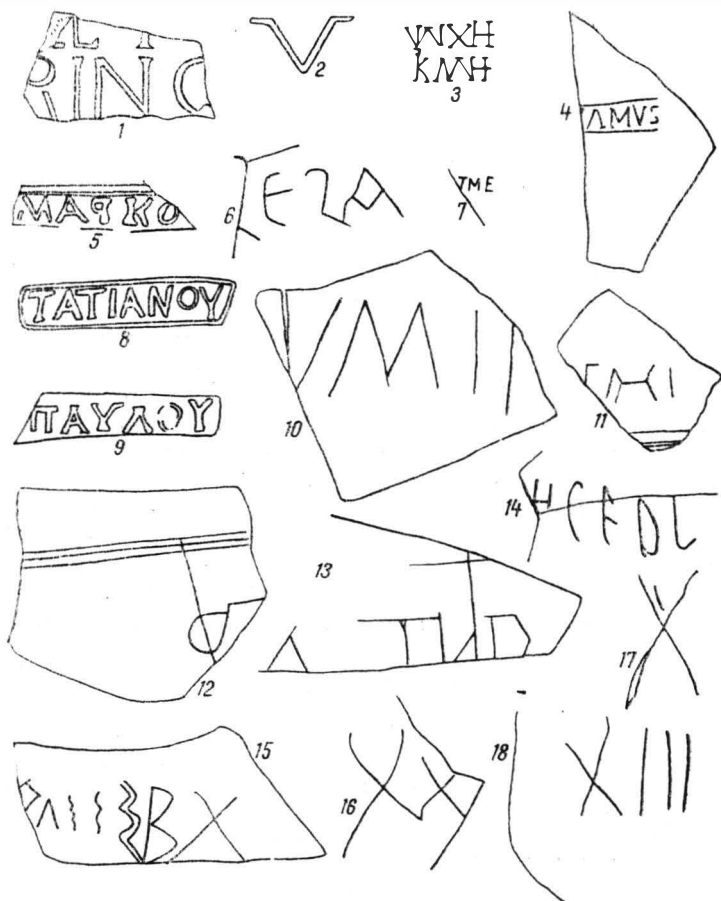

Fig. 1. — Arutela și Romula-Malva. Inscripții pe piatră și pe ceramică.

105 e. n.². Inscripția era, deci, închinată împăratului Traian și nu știm din ce motive a fost spartă, ca să devină după anii 137/138 e. n. material de zidărie. Ea face dovada existenței unei așezări și a unui punct militar în Poiana Bivolari, mai înainte de data ridicării castrului de piatră de către Hadrian.

II. ROMVLA-MALVA

Documentele epigrafice din această importantă așezare urbană s-au cules mai toate în timpul săpăturilor din anii 1965-1968, de pe berma zidului de est al fortificației civile patrulateră situată în centrul orașului roman.

² R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, ed. a IV-a, Paris, 1914, p. 193, n. 1.

Ele au fost aruncate ca deșeuri, în diferite gropi de gunoaie databile (după monede) din secolele II-III e.n.

2. Fragment dintr-un elegant *mortarium* din marmură care avusese gravată pe buză o inscripție din care se păstrează un singur V înalt de 0,015m (fig. 1/2).

3. Piatră gravată (*intaglio*), descoperită în albia râului Teslui de către un sătean din Reșca (acum în colecția lui Cristian Vlădescu). Obiectul s-a tăiat în jaspis de culoare vișinie, are formă ovală (0,009 × 0,006 m) și litere înalte de 0,002 m (fig. 1/3);

ΨΥΧΗ
ΚΑΛΗ

Epitetul „suflet frumos” („nobil, onest, agreabil” etc.) capătă aici un caracter galant sau moral, adresat probabil unei femei ce primise în dar această piatră semiprețioasă lipsită de ornamente³.

4. Fragment de *terra sigillata* fără decor, avînd un rest dintr-o ștampilă, cu litere înalte de 0,005 m (fig. 1/4) :

[Cinn] A M V S

Din alte descoperiri mai vechi, acest producător de la Lezoux (Gallia) era cunoscut pe piața de la Romula, în secolul al II-lea e.n.⁴

5. *Lucerna* de lut, cunoscut deja la Romula sub forma SEXTI, caracteristică pieselor originale de import⁵. Acum, apare și ca o imitație locală cu grafia

SEXTVS
F (*ecit*)

6. *Lucerna* de lut, cu inscripția :

V E T T I

Producătorul *Vettius* din nordul Italiei se cunoaște ca exportator în Dacia, numai la Potaissa și Sucidava, cu un modest număr de exemplare⁶. Acum, el apare și la Romula.

7. Fragment din bazinul unui opaiț din a cărui firmă se păstrează literele . . . V M E (fig. 1/7). Se pare a fi fost un producător local.

8. Ștampilă aplicată în relief pe o toartă de amforă (caracteristică secolului al III-lea e.n.), cu litere înalte de 0,007m și aflată la 3 m adîncime (fig. 1/5) ;

ΜΑΥΚΟ[Υ] Μάρκο[υ]

Este pentru prima dată cînd întîlnim pe teritoriul Daciei romane numele acestui producător (ori negustor) de vin sau untdelemn. Μάρκος poate fi considerat (ca și alții ce folosesc ștampile de acest fel) ca fiind activ undeva, prin părțile egeene⁷.

³ Pentru pietrele gravate de acest gen, descoperite la Romula, cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 118, cu suppl. epigr. nr. 180, 184 și 185.

⁴ D. Tudor, *Monumente inedite din Romula*, Vălenii de Munte, 1938—1940, part. II, nr. 345; D. Tudor, *Oll. rom.* 3, p. 81 cu suppl. epigr. nr. 149—151 și Mircea Rusu, în vol. *Din istoria medicinei românești și universale*, București, 1962, p. 54.

⁵ D. Tudor, *Oll. rom.* 3, suppl. epigr. nr. 143. Cf. și N. Gostar în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 169 și urm.

⁶ D. Tudor, *op. cit.*, p. 94 și suppl. epigr. nr. 294. Cf. și N. Gostar, *op. cit.*, p. 172.

⁷ D. Tudor, în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 397 și urm.

9. Ștampilă aplicată pe o toartă de amforă (secolele II-III), cu litere înalte de 0,008 m (fig. 1/8) :

TATIANOY Τατιανοῦ

Τατιανός era, ca și *Markos*, producător sau negustor de untdelemn (sau vin), acum pentru prima dată prezent și pe o piață din orașele Daciei. Locul lui de activitate va fi fost tot undeva prin Orient.

10. Ștampilă aplicată pe o toartă de amforă (secolele II-III), cu litere înalte de 0,008 m (fig. 1/9) :

ΠΑΥΛΟΥ Παύλου

Παύλος, negustor sau producător de aceleași lichide destinate exportului aparține și el unei regiuni de activitate încă neidentificată. Se cunoaște pînă acum numai printr-o singură descoperire, la Drobeta⁸.

11. Ștampilă aplicată pe o amforă din secolul al III-lea :

CTPATOMEIKOY

Firma acestuia s-a întîlnit pînă acum la Sucidava (trei exemplare), Durostorum și pe coasta septentrională a Pontului Euxin⁹. Aparține aceleiași arii geografice ca și precedentii. Exemplarul din Romula este identic cu cele descoperite la Sucidava.

12. Buză de *mortaria* din lut, de o formă identică cu cele descoperite la Celei¹⁰ :

THEOTIMVS

Se pare că acest olar producător de asemenea albioare din lut activa numai în cîmpia românățeană, cu ateliere (sau locuri de desfacere ?) la Romula și Sucidava.

GRAFIȚI PE FRAGMENTE CERAMICE

13. Fragment de vas roșu local. Litere înalte de 0,015 - 0,030 m (fig. 1/6) :

G E L A

Cel ce a grafitat numele orașului sicilian, la Romula, ar putea fi socotit ca originar din cetatea siciliotă (dacă nu cumva ar putea fi aici și un nume feminin, neuzitat).

14. Fragment de vas roșu local. Înălțimea literelor 0,025 m (fig.1/10) :

. V M I N

Desigur, resturi dintr-o semnătură.

15-19. Cinci fragmente de vase roșii locale, avînd inscripții înalte de 0,015-0,020 m (fig. 1/11-15) :

. . . H C E O L ; A T I T D ; Γ A H I ; Φ Γ . . . și . . . Λ ξ ξ B X ;

Toate sînt fără sens, cu litere amestecate din alfabetele grec și latin, deci pot fi considerate ca modeste exerciții de scriere.

⁸ *Ibidem*, p. 393, nr. 4.

⁹ *Ibidem*, p. 393, nr. 6 (cu toată bibliografia).

¹⁰ D. Tudor, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 121, nr. 5 ; *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 601, nr. 25 și D. Tudor, *Olt. rom.* 3, p. 85 cu suppl. epigr. nr. 279.

20-22. Trei fragmente de amorfie (secolele II-III), la care numeralele grafitate pe gîtul lor, pot indica măsurile de capacitate ale vaselor (fig. 1/16-18):

X; XX . . . și L X III

23. Fragment de vas mare local (fig. 2/1):

(*sextarii*) XX

Fig. 2. — Romula. Grafiți și inscripții pictate pe vase.

INSCRIPȚII SCRISE CU VOPSEA ROȘIE PE AMFORE

24. Fragment dintr-o semnătură (cf. *Oltenia romană*, p. 504, nr. 165), din care se păstrează numai litera . . . A . . . (fig. 2/2).

25-26. Două semnături, cu litere în ligatură, înalte de 0,05-0,06 cm (fig. 2/4 și 5):

A N T [*onius?*] și A N T (*onius?*) (*sextarii*)

27. Resturi dintr-o semnătură abreviată¹¹ cu litere înalte de 0,030 m (fig. 2/3):

C E

. . . . R I ?

28-32. Cinci grupe de litere ce reprezintă resturi din semnăturile unor producători, care scriu cu unele litere în ligaturi (fig. 2/6; 7 și 9-11):

FT . . . ; FO . . . ; . . . I E T . . ; . . S . . și . . TO . .

Fig. 3. — Romula și Slăveni. Inscripții pe piatră, pe un inel și pe vase (pictate).

33. Nume abreviat în ligatură de două litere (înalte de 0,035 m), urmat de indicarea capacității amforei (fig. 2/8):

P E (*sextarii*)

34. Două litere din *praenomen* și *nomen* ale unui producător (fig. 3/1)¹²:

P (*ublius*) A

¹¹ Cf. D. Tudor, *Oll. rom.* 3, p. 505, nr. 168.

¹² *Ibidem*, 505 nr. 171.

35. *Tria nomina*, abreviate cu literele inițiale (fig. 3/2) :

C E D

36. *Tria nomina*(?) abreviate cu inițiale grecești(?), înalte de 0,028 m, pe un gît de amforă (fig. 3/4)¹³ :

. ΠΙΖ

De notat că ar fi pentru prima oară cînd apare la Romula o inscripție cu litere grecești pictate, pe o amforă comercială.

37. Fragment dintr-o amforă cu angobă albă, pe care s-a scris cu vopsea neagră (litere înalte de 0,02—0,03 m) pe mai multe rînduri (fig. 3/5)¹⁴ :

. . . F E R I

.

38. Fragment dintr-un gît de amforă descoperit în cel mai adînc strat cu cioburi (secolul al II-lea), cu o scriere de caracter cursiv (fig. 3/3) :

BONO [și]

III. SLĂVENI

Marea majoritate a inscripțiilor din această localitate s-a aflat în ruinele castrului roman și numai cîteva provin din așezarea civilă.

39. Inel din argint, rupt în două, descoperit într-o baracă din fața pretoriului și gravat pe „ban” (litere înalte de 0,002 m). Are formă ovoïdală, cu „umeri” și cu diametrele de 0,022 și 0,027 m (fig. 3/6) :

I T T A

C V S

Itacus este numele posesorului, probabil un ofițer sau gradat din garnizoana locală. Atare ortografiere a numelui (*Itacus* în loc de *Ithacus*) ca și cognomenul în sine, sînt puțin obișnuite¹⁵.

40. Fragment de calcar rupt de la colțul de sus din stînga al unui bloc cu profil marginal. Descoperit într-o groapă din așezarea civilă. Măsoară : 0,27 × 0,22 × 0,08 m. Înălțimea literelor : 0,008 m (fig. 3/7)¹⁶ :

. . . A C I

.

41. Fragment de calcar, se pare, rupt din aceeași inscripție ca cel precedent. Măsoară : 0,14 × 0,14 × 0,11 m. În r. 2 : ligatură A R (fig. 3/8) :

. . . A R

.

¹³ *Ibidem*, p. 505, nr. 176.

¹⁴ *Ibidem*, p. 505, nr. 169.

¹⁵ *CIL*, III, 9139 (din Salona), *Itac[us]*.

¹⁶ Cf. D. Tudor, *Olt. rom.*³, p. 539, nr. 456.

42. Fragment de calcar rupt de pe latura dreaptă a inscripției, aflat în ruinele pretoriului. Măsoară : $0,15 \times 0,13 \times 0,075$ m. Înălțimea literelor : $0,050$ cm (fig. 3/9)¹⁷ :

.....
 . . ? M A
 . M

43. Fragment de calcar rupt, baza unei *ara*, aflat în *armamentarium*-ul din stînga al pretoriului. Măsoară : $0,085 \times 0,07 \times 0,025$ m. Înălțimea literelor : $0,04$ m (fig. 3/10)¹⁸ :

.....
 C E
 [vo]T. S[olvit]

44. Fragment de calcar aflat în ruinele pretoriului. Măsoară : $0,11 \times 0,12 \times 0,035$ m și are litere înalte de $0,05$ m (fig. 3/15) :

.....
 E L ?
 I. A P

45-49. Cinci fragmente diferite din calcar aflate în ruinele *armamentarium*-ului din stînga al pretoriului, care au litere înalte de $0,045$ - $0,05$ m (fig. 3/11-14 și fig. 4/2) :

. . H . . ; . . N E . . . ; . . P A . . ; . . P I . și VIC . . .

50. Fragment de calcar rupt de la baza textului, aflat în *atrium*, la pretoriu. Măsoară : $0,15 \times 0,14 \times 5$ și are litere înalte de $0,045$ m (fig. 4/1) :

.....
 O F ?
 N I

51. Colț de cărămidă aflat în așezarea civilă. Pe pasta crudă s-a imprimat un grafit cu litere în ligatură, înalte de $0,07$ m (fig. 4/3)¹⁹ :

MY

52. Ștampilă aplicată invers, numai pe țigle sfărîmate și folosite ca material de umplură în temelii pretoriului și ale barăcilor din castru, construite în anul 205 e. n. Înălțimea literelor : $0,012$ m (fig. 4/4) :

[C O] H(ors) I F(lavia) COM(magenorum)

Prezența acestei cohorte este semnalată de mai mult timp la Slăveni, unde se confunda ca lectură cu *cohors II Flavia Commagenorum*²⁰. Ea a

¹⁷ *Ibidem* nr. 454.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 453.

¹⁹ *Ibidem*, p. 540, nr. 462.

²⁰ *CIL*, III, 8074, 14, a și 14216, 26. Cf. și D. Tudor, în *AO*, XII, 1933, p. 229 și urm. și D. Tudor, *●lt. rom.* ³, p. 306 și urm. și p. 347 și urm.

participat la construcția castrului din prima sa fază (Traian-Hadrian) și a avut o însemnată activitate pe Olt, la Slăveni, Romula și Acidava (satul Enoșești, jud. Olt).

Fig. 4. — Slăveni și Sucidava. Inscripții pe piatră, ștampile pe cărămizi și inscripții scrise cu vopsea pe vase.

IV. SUCIDAVA

Intensificarea ritmului săpăturilor arheologice din ultimii ani, la Sucidava, a mărit numărul descoperirilor de natură epigrafică, mai ales a inscripțiilor cu vopsea pe amforele romano-bizantine (secolele IV-VI e.n.). Din acest vast material, semnalăm aici, numai o parte.

53. Fragment dintr-un *topor* de serpentin, cu două tăișuri, puternic lustruit și păstrat azi în colecțiile Muzeului național de antichități din București (Inv. III, 4899). Măsoară : 0,05 × 0,05 × 0,05 m și are litere înalte 0,004-0,008 m ; a fost descoperit la poalele cetății romano-bizantine (înainte de ultimul război), în urma eroziunii produse de revărsările Dunării. După

formă și tehnică, el aparține epocii bronzului și constituia pentru acea vreme, un obiect de import. Toporul fusese gravat mai târziu cu litere latinești, pe ambele sale fețe bombate (fig. 5/2)²¹:

a):DRIVS ORT./MAHEN b): . . .VS ORT/MAH.

Această descoperire apare cu totul neobișnuită, cel puțin pentru Sucidava. În epoca romană, un localnic a descoperit acest elegant topor preis-

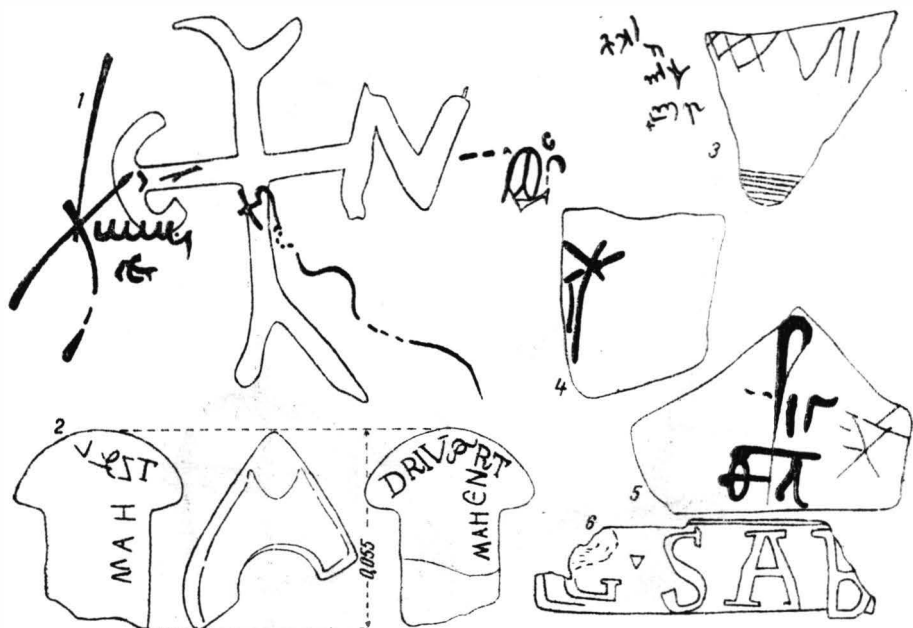

Fig. 5. — Sucidava. Inscripții pe un topor preistoric, pe cărămizi și pe amfore.

toric, pe care l-a împodobit cu o inscripție repetată pe fețele sale laterale. Obiectul s-a spart după aceea și a fost folosit ca pisălog, din care cauză, inscripția de pe una din fețele sale (b) s-a tocit. În ceea ce privește inscripția, aceasta ocupa complet cele două fețe, în lungul celor două tăişuri, peste orificiul de înmănușare, și are o ligatură SO. Ea conținea numele posesorului și probabil indicația locului său de naștere (ortus). În acest sens, încercăm să restituim textul astfel: . . . *Drius, ort(us) [vico?] Mahen*. Din punct de vedere onomastic și toponimic lectura și întregirea propusă oferă destule greutăți de interpretare. Pe partea dispărută a obiectului figurau, probabil, celelalte nume ale posesorului și o indicație în ceea ce privește caracterul locului său de naștere.

Drius ar reprezenta aici un *cognomen*, care la rigoare ar putea constitui și partea finală a unui nume puțin obișnuit (*Alexandrius, Phaedrius, Sosandrius* etc.). El mai poate fi de asemenea considerat independent ca o transcriere latină a unui toponimic elinic, întâlnit sub formele: $\Delta\rho\iota\sigma$,

²¹ Semnalat la D. Tudor, *Olt. rom.* 3, p. 508, nr. 198.

Δρίων, Δρυός, Δρῶς, Δρύων,²² sau ca un derivant din numele populației Δρύας²³. Se cunoaște de asemenea și un teoforic Δρῶς²⁴.

Cît privește cuvîntul *Mahen* gravat pe toporul din Sucidava, el găsește analogii în lumea orientală. În lista solilor orientali trimiși la Roma, pe vremea lui Sulla, figurează în textul cunoscutei inscripții pusă pe Capitoliu de către regii și popoarele Asiei (*regum et populorum Asiae donaria*), un [*Ma*] *hes Mahei f (ilius)*²⁵. Se cunoaște de asemenea la Magreta-Modena și o ștampilă de amforă cu numele *Mahe [s]* sau *Mahe [tis ?]*²⁶.

54. Fragment rupt din colțul de sus din dreapta al unui bloc de calcar, care avusese pe fețele nescrise unele ornamente sculpturale în formă de cerc (acum distruse). S-a descoperit în 1968, în dărîmăturile de la colțul de sud-est al cetății romano-bizantine (comunicare Vasile Barbu). Măsoară: 0,31 × 0,28 × 0,10 m și are litere înalte de 0,02 — 0,025 m. Din textul său gravat cu litere grecești, probabil în secolul al VI-lea e.n., nu putem restitui decît pe banalul καὶ (fig. 4/5):

. . . . I I I I
 . > K A I
 . . | N |

Este probabil ca această inscripție să stea în legătură cu activitatea religioasă a bazei creștine bizantine din Sucidava, ca și cunoscutul fragment cu cruce și numele lui Christos, descoperit în vecinătatea acesteia²⁷.

55. Fragment de calcar descoperit în aceleași condiții ca cel precedent. Măsoară: 0,12 × 0,08 × 0,07 m și are litere înalte de 0,05 m. Ca semn de abreviere se folosește o frunză de iederă (fig. 4/7):

. . . [sa] C R I

56. Fragment de țiglă ștampilată, descoperit în așezarea civilă a Sucidavei²⁸, cu litere înalte de 0,027 m (fig. 5/6):

G. S A B . . .

G(aius) Sab[inus ?] este un cărămidar particular din secolul al II-lea (după ductul literelor), pînă acum necunoscut la Sucidava.

57. Fragment de amforă din secolele IV—VI e.n. pe care s-a grafitat cifra XXXVII (înălțimea scrierii: 0,018 m) ce reprezintă o indicație în *sextarii* pentru capacitatea vasului (fig. 5/3).

INSCRIPȚII CU VOPSEA PE AMFORE BIZANTINE (SEC. VI)

58. Fragment din buza vasului, cu litere înalte de 0,005—0,02 m (fig. 4/11):

Χ(ριστὸν) Μ(αρία) Γ(ενναῖ)
 [Θε]οῦ Χάρις

²² W. Pape — E. Benseler, *Wörterbuch der griech. Eigennamen*, ed. a III-a, Braunschweig, 1884, p. 323.

²³ L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praga, 1964, p. 315.

²⁴ L. Robert, *Hellenica*, VII, 1949, p. 51 și urm. care menționează după Plutarh, *De def. orac.*, 21, numele zeului Δρῶς.

²⁵ *ILS*, 30.

²⁶ *CIL*, XI, 6695, 113 și H. Callender, *Roman amphorae*, London-Oxford, 1965, p. 274, nr. 31.

²⁷ D. Tudor, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 337, nr. 17.

²⁸ Pentru alți cărămidari civili, vezi D. Tudor, *Olt. rom.* 3, p. 101 și urm.

Ambele invocații creștine sînt binecunoscute din descoperirile mai vechi făcute la Sucidava ²⁹.

59. Amforă intactă, înaltă de 0,47 m și avînd o capacitate de 8 litri, de o formă și tehnică obișnuită pentru secolul VI e.n. ³⁰. Pe gît și bazin poartă două serii de inscripții suprapuse și diferite ca epocă (fig. 5/1). La început, vasul s-a marcat cu o monogramă cruciformă (înaltă de 0,12 m) pe ale cărei brațe se citesc literele EY Λ N, prea puține pentru a desluși un nume de persoană. Mai apoi, peste monogramă s-a așternut o a doua inscripție în care distingem : un chrismon urmat de o scriere cursivă ; semnul obișnuit (în formă de cruce gamată) ce indica *sextarii* ; o cruce minusculă ; o ligatură cu mai multe litere din care se vede un C și un text mărunț, obișnuit plasat sub toarta vasului, scris răsturnat cu cursive și lipituri complicate, ce fac imposibilă o descifrare a lui.

60. Fragment pe care se păstrează o monogramă pictată cruciformă, urmată de un grafit fragmentar ce indică cifre (fig. 5/5). Monograma conține un chrismon cruciform pe care se citește un text cunoscut la Sucidava ³¹ :

$$\frac{[X(\rho\iota\sigma\tau\omicron\nu)] M(\alpha\rho\iota\alpha) \Gamma(\epsilon\nu\nu\alpha)}{\Theta(\epsilon\omicron\upsilon) \Lambda(\delta\gamma\omicron\varsigma)}$$

Grafitul este desigur posterior și indică capacitatea vasului. Din el se păstrează doar cifra X...

61. Fragmente cu inscripția axată pe o monogramă cruciformă, din care se poate citi (fig. 4/10) :

$$X(\rho\iota\sigma\tau\omicron\varsigma) \Theta(\epsilon\omicron\upsilon) [{}^{\prime}\Upsilon(\iota\omicron\varsigma?)]$$

62—63. Două cioburi diferite, curesturi din monograme cruciforme de la care se mai păstrează literele A și P (fig. 4/6 și 9).

64. Fragment cu rest dintr-un chrismon, în dreapta căruia se vede un Γ. Poate face parte din obișnuita formulă abreviată [X M]Γ (fig. 5/4).

65. Fragment ce păstrează literele ΛΙ (fig. 4/8).

Materialul epigrafic atît de variat și adesea fragmentar, prezentat mai sus, ne ajută să detașăm unele concluzii de natură istorică, destul de însemnate pentru istoria economică și culturală a Daciei inferioare.

Prezența la Arutela a unei inscripții din timpul domniei lui Traian (nr. 1), poate arăta activitatea unei garnizoane romane pe valea Oltului în legătură cu săparea în stîncă a drumului roman dintre Arutela și *Praetorium* (Racovița — Copăceni, jud. Vilcea). Realizarea acestei importante căi de comunicație pe valea rîului a necesitat un mare efort și pe o durată de mai mulți ani. În orice caz, drumul nu putuse fi terminat mai înainte de data zidirii castrului de la Arutela ³².

La Romula ne apar în acest lot de monumente epigrafice, trei categorii principale de inscripții. Se constată mai întîi că numărul furnizorilor de ulei sau de vin pe piața Romulei, adus dintr-o regiune de limbă gre-

²⁹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 520 și urm., nr. 341, 344, 356, 358 etc. (altele încă inedite).

³⁰ D. Tudor, în *SCI V*, 16, 1965, 2, p. 368, nr. 26, fig. 6/1.

³¹ D. Tudor, *Olt. rom.* ³, p. 524, nr. 357 și nota 29 de mai sus.

³² D. Tudor, *op. cit.*, p. 55 și urm.

cească, se mărește cu ștampilele lui *Markos*, *Tatianos*, *Stratoneikos* și *Paulos* (nr. 8—11). De remarcat că Marcos și Tatianos sînt pînă acum, cu totul necunoscuți pe solul Daciei. Și de astă dată, nu întîlnim nici o ștampilă aplicată pe torțile de amfore care să poarte inscripții latinești.

În concurență cu acești producători sau negustori greci, întîlnim în continuare, pe cei ce folosesc scrierea latină pentru marcarea cu vopsea a numelor lor sau a capacității, pe giturele amforelor (nr. 24—35; 37 și 38). Dacă litera Π este sigură pe un fragment de amforă (nr. 36), atunci am avea în față, primul caz de la Romula, cînd pe o amforă comercială apare și un nume de producător ce folosea alfabetul grec pentru marcarea cu vopsea roșie. Din păcate inscripțiile latinești scrise cu vopsea pe gitul amforelor sînt extrem de fragmentare din cauza ușurinței cu care se rupeau vasele în această zonă, încît ele nu ne ajută a recupera prea multe nume de persoane sau alte indicații de natură comercială. Locul de proveniență a acestor amfore cu *tituli picti* trebuie căutat undeva în Occident, după cum arătam cu altă ocazie (nr. 24—38) ³³.

Prezența la Romula în perioada de la finele secolului al II-lea e.n. și începutul celui următor, a unui număr atît de însemnat de „firme” străine, ce-și trimit aici vinurile sau uleiurile alese (fenomen necunoscut pînă acum pe o asemenea scară în nici un alt oraș al Daciei) arată bunăstarea materială a unui însemnat contingent de populație locală, cumpărătoare a acestor mărfuri scumpe. De reținut faptul că asemenea „documente comerciale” sînt aproape inexistente în Dacia de la nord de Carpați. Amforele cu vin sau untdelemn aduse cu corăbiile pe Dunăre se desfăceau mai mult în vecinătatea malurilor ei și pătrundeau mai greu pe cale terestră spre inima Daciei transilvane, fenomen de circulație cunoscut și în epoca elenistică în aceste regiuni ³⁴.

A treia categorie de inscripții de la Romula sînt grafiții de pe cioburile de vase locale. Ele reprezintă materialul didactic al săracului, la îndemîină și ieftin pentru a face exerciții de scriere, a învăța să se iscălească și citeodată, a marca pe vas capacitatea lui (cea ce dovedește o activitate negustorească locală).

La Slăveni, descoperirea cea mai importantă este inelul de argint cu numele lui Ittacus. Acest obiect a putut aparține unui centurion din garnizoana locală, în cazul cînd obiectul ar putea fi datat înainte de Septimius Severus. În orice caz, inscripția de pe el reprezintă o gravare executată ulterior turnării obiectului.

În sfîrșit, pentru Sucidava subliniem încă o dată inscripția de pe toporul preistoric de serpentin, care poate fi considerat ca ceva unic din punct de vedere epigrafic. Nu ar fi exclus ca această inscripție să fi fost legată de anumite credințe sau superstiții, toporul fiind socotit ca un simbol al trăsnetului trimis din înaltul lumii cerești de către Iupiter.

³³ D. Tudor, în *Apulum*, VII 1, 1968, p. 397 și urm.

³⁴ D. Tudor, în *Arheologia Moldovei*, V, 1968, p. 37 și urm.

COMMUNICATIONS ÉPIGRAPHIQUES, VI.

RÉSUMÉ

Les fouilles archéologiques effectuées en Dacie méridionale ont mis au jour une série de découvertes épigraphiques, à savoir :

Un fragment provenant d'une dédicace érigée en l'honneur de Trajan, à Bivolari (n° 1). Plusieurs estampilles trouvées sur des amphores augmentent le nombre des producteurs d'huile ou de vin des régions égéennes qui vendaient leurs marchandises à Romula (n° 8—11). À leurs côtés apparaissent aussi ceux originaires des provinces latines occidentales, comme exportateurs à Romula, dont les inscriptions sont peintes (n° 24—38). On signale comme provenant de Slăveni, une bague en argent portant l'inscription *Ittacus* (n° 39). On présente aussi une découverte assez curieuse : une hache préhistorique en pierre, portant une inscription latine (n° 53), trouvée à Sucidava.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *Arutela* et *Romula-Malva*. Inscription sur pierre et céramique.

Fig. 2. — *Romula*. Graffiti et inscriptions peintes sur des vases.

Fig. 3. — *Romula* et *Slăveni*. Inscriptions sur pierre, sur une bague et sur des vases (peintes).

Fig. 4. — *Slăveni* et *Sucidava*. Inscriptions sur pierre, estampilles sur des briques et inscriptions peintes sur des vases.

Fig. 5. — *Sucidava*. Inscriptions sur une hache préhistorique, sur des briques et sur des amphores.